

ETİMOLOJİ ÖNERİLERİ: *eser, yelek*

Hatice Şirin USER*

Özet

Bu yazıda kökenbilgisi açısından bugüne dek incelenmemiş iki sözcüğün (eser “delilik”; yelek “kolsuz bir üst giyimi”) etimolojik açıklaması yapılacaktır. Türkçe kökenli olduğunu düşündüğümüz eser “delilik” sözcüğünün Arapça esr “yapıt, iz” ile ilişkili olamayacağı, Türkçe es-fülinden türediği tarihsel ve modern verilerin yardımıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır. Yelek sözcüğünün ise yel “rüzgar” veya yal “yele” ile bağlantısı müzakere edilmiş; Avrupa dillerine geçiş süresi incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Kökenbilgisi, eser “delilik”, yelek “yelek”

ETYMOLOGICAL SUGGESTIONS: *eser, yelek*

Abstract

Two Turkish words (eser “epilepsia” yelek “waistcoat”, which have not been studied so far, will be explained in terms of etymology in this article. It is argued that eser “epilepsia” can not be related with the Arabic Word esr “work; efficiency”, but can be explained with the Turkic verb es- “to blow” by means of historical and modern written documents. It is also discussed in this paper that the word yelek “waistcoat” is, whether related to yel “wind” or yal “mane” and investigated the transition process of the the word yelek to the European languages.

Key words: Turkish etymology, eser “epilepsia”, yelek “waistcoat”.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: hatice101@yahoo.com

Köken bilgisi çalışmalarında izlenecek metotlar yüzyıllar öncesinden çizildiği ve geliştirildiği halde, dünya dillerinin tümünde olduğu gibi Türkçe sözcüklerin açıklanmasında da halk etimolojisi (*folk etymology*), etimolojik aldatmaca/hile (*etymologic fallacy*) ve yanlış/sahte etimoloji (*pseudoetymology, paronymology, false etymology*) türünde bilimsel esaslara dayanmayan köken bilgisi çalışmalarına sıklıkla rastlamaktayız. Bu tür etimolojiler, kimi zaman alan uzmanı olmayan, ama sözcük kökenlerine ilgi duyan meraklı amatörlerin, kimi zaman siyasal ve dinsel aidiyetleri sebebiyle bilimsel gerçekleri bilinçli olarak manipüle eden sözde bilim adamlarının, kimi zaman ise devlet kurumlarının siparişiyle resmi tarih tezleri oluşturulmasına katkı sağlamayı kabul eden uzmanların kaleminden çıkmaktadır.

J. W. Goethe tarafından yaratılan *Volksetymologie* (*halk etimolojisi*) teriminin iyi bir tanımını ve özelliklerini Stachowski 2011’de buluruz: “Yüzeysel benzerliklere, çağrışımlara dayanan, dil tarihi ve filolojik bilgilerin dikkate alınmadığı, yöntemsiz ve düzensiz biçimde sözcükleri açıklama yolu” (9-11). Halk etimolojisinin bugüne kadar kadar yansımış ilgi çekici örnekleri (*İstanbul < İslambol, Giresun < giresin* vd.) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nde yer alır. Evliya Çelebi’nin halk etimolojileri konusunda Kemik 2008’e, genel olarak halk etimolojisi hakkında Korkmaz 1995’e bakılabilir. Etimolojik aldatmaca/hile ve yanlış/sahte etimoloji bağlamındaki en ünlü Türkçe “etimoloji”lerse, Viyanalı dilbilimci H. F. Kvergić’in *La Psychologie de Quelques elements des Langues Turques* adlı çalışmasına dayanır. Güneş Dil Teorisi kaynaklı bu *etimolojik aldatmaca/hile* (*etymologic fallacy*) ve *yanlış etimoloji* (*pseudoetymology, paronymology, false etymology*) önerileri, günümüz bilimsel çevrelerinde *elektrik < yaltırık, Amazon < amma uzun* gibi örneklerle artık sadece şaka konusu olmaktadır. Köken bilgisi alanında bilimsel temele dayalı olmayan bir takım çalışmalar hâlâ sürmekte olsa da, övgüye değer nitelikli çalışmaların varlığı inkar edilemez. Räsänen, Clauson, Sevortyan, Starostin-Dybo-Mudrak-Tietze gibi Türkologların yayımladıkları sözlüklerle bu konuda ciddi bir ilerleme sağlanmış; Stachowski, Tatarintsev, Eren, Berta, Róna-Tas, Tezcan, Vovin vd. isimlerin çalışmalarıyla Türkçe etimoloji alanındaki büyük gedik doldurulmaya başlanmıştır. Buna rağmen Türkçe birçok sözcüğün kökeni henüz aydınlığa kavuşmamış durumdadır. Bize göre bunun en önemli sebebi, Türk Dil Kurumu destekli bir proje ile yurt içi ve dışı bilim adamlarından oluşan bir heyetin görevlendirilerek Türkçenin kabul görmüş bir etimoloji sözlüğünün yapılmasıdır.

Etimoloji Önerileri: *eser*, *yelek* başlıklı bu yazımızda Türkçede henüz çözüme kavuşmamış görünen iki sözcüğün köken bilgisini, yukarıda anılan yöntemler temelinde aydınlatmaya çalışacağız.

1. *eser* “epilepsi, delilik”

Ttü. ağızları *eser* “epilepsi, delilik”, *eserük* “delişmen, deli”, *eserüklü* “delişmen, deli”, *eserli* “sarhoş; epilepsi hastası, saralı”, *eserge* “delilik”; Tat. diy. *iser* “deli, divane, akılsız, ahmak”, *iser baş* “aklı kıt, yarı deli”, *iserlen-* “delirmek” (DS: 199); Bşk. *işer*; *işerlék*, *işerlen-*; Özb. *esär* “aklı kıt”; Kaz. *eser* “bön, ahmak”, *eserlen-* “delirmek, kudurmak”, *eserlik* “delilik, ahmaklık”; Az. *eserlen-* “sendelemek, düşecek gibi olmak, titremek”; Gag. *esirik* “şımarık, şakacı”.

Sözcüğün Ar. *eser* “tesir, iz; yapıt”la ilişkisi kurulamaz. Böyle bir ilişkilendirme Ttü. ağızlarındaki *eserli* (*eser* “iz”+*li* “izli, işaretli”) sözcüğünün yanlış yorumlanmasından başka bir şey değildir. Üstelik *eser* sözcüğünün “tesir, iz; yapıt” > “epilepsi”, deli, divane, akılsız” şeklinde ileri derecede bir anlam değişmesi yaşaması semantik açıdan olanaksızdır. Bu ögelerin hepsi *es-* “esmek” eyleminin türevleri olmalıdır. Etü. *esür-* “sarhoş olmak” (> *esrük* “sarhoş”) da *es-* eylemi ile ilişkilendirilebilir. *Esrük* sözcüğünün tarihsel metinlerdeki anlamları her ne kadar “sarhoş” dışında anlamlandırılmamış olsa da, metinlerin bir kısmında bu sözcük “çılgin, meczup; şuursuz” gibi anlamlara gelebilir. Nitekim DLT’deki *äsruk adıldı* “sarhoş ayıldı”, *äsruk sanrıdı* “sarhoş saçmaladı”, *äsruklär kamug sanrışdı* “sarhoşlar tamamen saçmaladı”, *äsruk särkäklädi* “sarhoş yalpaladı” (DLT I: 194, II: 213, 289, III: 281) gibi örneklerde, kelime sadece “alkollü içkiden dolayı bilinçsiz, sarhoş” anlamıyla değil, herhangi başka bir nedenden (hastalık veya şaman transı vb.) dolayı şuursuz veya vecd durumunda olan kişi olarak anlaşılmaya da müsaittir. *esür-*, *esrük* sözcüklerinin asıl anlamı, şamanizmin özündeki esrime ve vecd halleri ile ilişkili olabilir. Şaman ayinlerinde trans durumu, gökyüzü-yeryüzü- yeraltı arasında kozmik yolculuk için ruhun bedenden ayrılması olayı *esür-*, bu olayı gerçekleştiren veya olaya dahil olan kişi ise *esrük* olabilirdi. Kuşkusuz şamanın *otacılığı* da bu sözcüklerdeki (*esür-*, *esrük*) anlamı “sarhoş olmak” ve “sarhoş”a kadar geliştirmiş olabilir. Czaplicka ve Ohlmarks’ın şamanizmin esasını “Arktik histeri (Sibirya Histerisi)” adlı ruhsal hastalık durumu¹ ile birleştirmesi bu bağlamda önemlidir (Buluç 1971: 321). Czaplicka şamanların psikotik, şizofrenik, epileptik, nevrotik veya diğer hastalıklarla karakterize olmalarının sebebini, kuzey kutup dairesinin sert iklimine, ışık ve temel vitaminlerin eksikliğine bağlar (Harvey-Wallis 2007: 136).

¹ bkz. Novakovsky 1924.

eser “epilepsi, delilik”, *eserük* “delişmen, deli” *eserüklü* vd. biçimlerle, *esür-* eylemini ve *esrük* sözcüğünü, *es-* eylemine bağlamamızın nedeni, eski çağlarda kötü ruhlarla rüzgar arasında kurulan ilişkidir. Türkler, rüzgarın büyüdü bir güç, bir ruh olduğuna, rüzgarın hastalık yarattığına inanmışlardır. Buluç’a göre, Türkçede *yel* kelimesinin “cin, salgın hastalık” gibi anlamlara gelmesi bundandır (1971:327). <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/21.php-edn101> DLT’de kayıtlı *oglanı yel kapdı* “çocuğa yel dokundu, çocuğa cin çarptı”, *oglan yel kapındı* “oğlan yel tarafından yakalandı, cine yakalandı”, *ärni yel tokıdı* “adamı cin çarptı”, *ärni yel tokıdı* “adamı cin çarptı”(II: 4, 154; III: 268) örnekleri *yel*in kötü ruh taşıyıcısı veya kötü ruhun ta kendisi olduğuna işaret eder. Anadolu’da samyeli (batı yeli), bir sıcak, bir soğuk eserek insanların hasta olmasına sebep olduğundan hastalık getiren bir rüzgar çeşidi olarak bilinir (Gökbel 1998: 128). *Ağzından yel alsın* deyiimi, rüzgarın hastalığı getirdiği gibi götürebildiği inancıyla ilgili olmalıdır.

Clauson Etü. *yel* sözcüğünü “rüzgar; cin çarpması, delilik; bedeni şeytanın ele geçirmesi” olarak açıklar (ED: 916b). Kaşgarlı Mahmud *yelpik*’e “cin çarpması” tanımını verirken *ärkä yelpig tægdi* “adama yel çarptı” cümlesiyle sözcüğü örnekendirir (III: 46). Ayrıca bkz. *yelpin-* “yele, cine çarpılmak, yel çarpmak, cin çarpmak” *er yelpindi, är yelpirdi* “Adam cin çarpmış gibi sağına soluna sallandı”, *oglan yelpindi* “çocuk yele, cine çarpıldı” (DLT II: 46, 93, 108, 144). Krş. Hak. *çil aas* “kötü ruh, şeytan” < *yel agız*; Tel. *d’elgin* “şeytan, iblis”, Alt. *cel-salkın* “iyi insanların ruhlarının yöneldiği varlık”, *celbü* “dalgalanma; ruh”.

Róna-Tas ve Berta, Macarca İncil çevirilerinde “kutsal ruh” karşılığında *szellet* (< Mac. *szél* < Tü. *yel*) sözcüğünün kullanıldığını belirterek, DLT’deki *amıg yeli küçlüg* “onun yeli güçlü” (III: 161) ibaresinin, Ortaçağ bilim kitaplarında kurulan “beden rüzgarı” ve yaşamsal devinim denkliği ile örtüştüğünü; daha sonra bu “beden rüzgarı”nın olumsuz çağrışımlar kazandığını (“çok fazla rüzgar, yel değmesi”, “şeytani güçler” ve “öfke”), *yelpi-* ve *yelpig* türevlerinin bu semantik değişmeleri açıkça gösterdiği tespitinde bulunur (Róna-Tas-Berta 2011: 416). Kutadgu Bilig’de *bu yıl yeklik igke bu ol emçiler* (4361), *bu yıl yeklig igke okıgu kerek* (4362) dizelerinde, yel-şeytanî hastalık ilişkisi açıkça görülmektedir. DLT’de “cin çarpması” anlamına gelen *yelpik*, TTü. ağızlarında “nefes darlığı, amfizem, astım” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Dankoff, Osm. *yel* “rheumatism=romatizma” ve *yel* ile ilişkisi Clauson tarafından rastlantısal sayılan *yelwi* “magic=büyülü” sözcüğünü de, *yel*’in türevleri arasında sayar (Dankoff 1975: 75).

Sonuç: TTü ağ. *eser* “epilepsi, delilik”, Tat. diy. *iser* “deli, divane, akılsız, ahmak”, Bşk. *işer*; Özb. *esār* “aklı kıt”; Kaz. *eser* “bön, ahmak” vd. türevlerin *es-* “(yel) esmek; aniden bir şey yapmaya karar vermek” eyleminden geliştiklerini söylemek mümkündür. Bu sözcüklerin *eser baş*, *eser kafa*, *eser akıl* gibi sıfat tamlamalarının eliptik yolla kısalması sonucunda ve *es-Ur+Uk* (eylem+ettirgenlik eki+UK) biçimlerinde oluştukları anlaşılmaktadır.

2. *yelek* “ceket altına giyilen kolsuz ve kısa giysi”

2.1. İspanyol şair ve oyun yazarı Félix Arturo Lope de Vega (1562-1635), 1604 yılında yayımladığı *El peregrino en su patria* adlı eserinde, Pánfilo adındaki kahramanın giydiği kolsuz ceketini Cezayir Arapçasından, *jaleco* biçiminde İspanyolcaya dönüştürürken² (Lyvet 2010: 24.dn.), Türkçe kökenli bu sözcüğün kısa sürede farklı yollar ve biçimlerle Avrupa dillerinde yaygınlaşacağını tahmin edemezdi. Lope de Vega’nın mezkur eserinden 60 yıl sonra Fransız gezgin Jean de Thévenot, 1655-1659 arasında gerçekleştirdiği İstanbul, Bursa, İzmir, İskenderiye ve Kahire seyahatinin ardından gezi notlarını içeren *Relation d'un voyage fait au Levant* (1664) adlı eserini Paris’te yayımlamıştır. Kitabının 553. sayfasında geçen *gilet* sözcüğü, Fransızca sözlük ve ansiklopedilerde “Sorte de veste courte et sans manches qui se porte sous l'habit ou la redingote =ceket, palto veya frak altına giyilen kolsuz kısa giysi” diye tanımlanacaktır (Littre 1960: 82). Sözcüğün Fransızcadaki kullanımı sonraki yüzyıllarda sürerken XIX. yüzyıldan itibaren *gilet* biçimi genelleşir. Balzac’ın *Eugénie Grandet* (1834), George Sand’ın *Un Hiver à Majorque* (1839) ve V. Hugo’nun birçok eserinde geçen (Robert 1971: 277) *gilet* adlı giysinin XIX. yüzyılda Fransa’da erkeklere özgü olduğunu, ama kadınların da giymeye başladığını, Gustave Flaubert’in 1857’de yayımlanan romanı *Madame Bovary*’de geçtiği cümleden anlarız: “On la vit un jour, descendre de l'Hirondelle, la taille serrée dans un *gilet*, à la façon d'un homme.” (<http://www.cnrtl.fr/definition/gilet>). Kelimenin Fransızcadaki telaffuzu (*jile*), alıntılamanın -k > Ø (*yelek* > *gilet*) ile gerçekleştiğini göstermektedir.

Sözcüğün, İngilizceye aracı dil olmaksızın doğrudan Türkçeden geçtiğini *jelick/jellick* biçimleri kanıtlar. İngiliz edebiyatında ilk kez geçtiği metinlerden R. Tully, *Narrative of a Ten Years Residence at Tripoli in Africa* (1816) ve Lord Byron’un satirik manzumesi *Don Juan*’da (1821) kayıtlı şekiller *jelick*’tir: “Over it (her chemise) she wore a gold and silver tissue *jelick*, with coral and pearl buttons (Oxford Dict. 1933: 565). “**She**

² Lope de Vega, *El Peregrino en su Patria*, Juan Bautista Avallé-Arce (Éd.), Madrid, Castalia, 1973, Livre VI, 357-364.

wore two jelicks -one was of pale yellow /of azure, pink, and white, was her chemise” (Gatenby 1954: 103-104). *Oxford* ve *Webster* sözlükleri *jelick* sözcüğünün kökenini Türkçe *yelek*, anlamını “the bodice or vest of a Turkish woman's dress” olarak kaydeder.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemi ve bu dönemi izleyen yıllarda oryantalist yazar ve gezginlerin eserleriyle –belki de bir moda akımının uzantısı olarak- Batı dillerine girdiği anlaşılan Türkçe *yelek*, günümüzde “kısa, kolsuz yelek vb. tarzda giysi” anlamıyla İspanyolca *chaleco*, Portekizce *jaleco*, Fransızca *gilet*, İngilizce *jelick/jellick*, İtalyanca *gileccu* biçimlerinde varlığını sürdürür³. Fransızca biçim *gilet*, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde geri dönen alıntılama (*reborrowing*) yoluyla Türkçeye *jile* biçimiyle girmiş ve “kadınların genellikle bluz üzerine giydikleri kolsuz elbise” anlamında kullanıla gelmiştir. Sözcük, Anadolu Türkçesinden başka Rusçaya ve eski SSCB topraklarındaki Türk topluluklarının dillerine de (*jilet* biçiminde) geçmiştir. Dobrodomov ve Sevortyan, bu konu üzerindeki çalışmalarında *yelekin*, Arapça ve İspanyolca üzerinden Fransızcaya, Fransızcadan Rusçaya geçtiği fikrini dile getirirler (Dobrodomov 1970: 67-70; Sevortyan 1989: 178-179). Böylece özgün *yelek* ile Fransızca *giletin* telaffuzu olan *jile* (*jilet*), yüz yılı aşkın bir zamandan bu yana Türkçenin söz varlığında bir arada yer alır.

2.2. yelek, Osmanlı sahasında Türkçe sözcüklerin madde başı olarak verildiği ilk sözlük olan *Lehçeti'l-Lügat*'te “meşhur kuş kanadının tüyleri ki oka yapıstırırlar” diye tanımlanır (733). *Lügat-i Naci*, *Lügat-i Cûdi* gibi diğer Osmanlıca sözlüklerde yer almaz. *Kamus-ı Türkî*'de “kuş kanadının büyük tüyü” ve “kuş tüyü şeklinde iki taraflı tüy” açıklamasıyla kaydedilir (1323). *Kamus-ı Türkî*'deki *arkalık* maddesinin “*belden yukarısını örten bir nevi libas ki yelek üstüne giyilir*” tanımı, *yelekin* Osmanlı döneminde bilinen bir giysi olduğunu kanıtlamasına rağmen, *Meninski Sözlüğü*'nde (III: 5602) ve Anadolu sahasının tarihsel metinlerinin hiçbirinde sözcüğün “giysi” anlamı ile yer almaması dikkate şâyandır. Bu durumu, mükemmel bir tarihsel Anadolu Türkçesi metin sözlüğümüzün henüz hazırlanmamış olmasına bağlayabiliriz.

Sözcüğün bir giysi türünün adı olduğunu belgeleyen iki Osmanlıca sözlükten –bizim saptayabildiğimiz kadarıyla- biri *Lehçe-i Osmanî*, diğeri *Redhouse Sözlüğü*'dür.

İlk baskısı 1876'da yapılan *Lehçe-i Osmanî*'de “Rüzgar alır nîm-ten, kolsuz iç yeleşği. Delme yelek” (2000: 420) tanımı yapılır. *Redhouse Sözlüğü*

³ Diğer dillerdeki biçimleri için bkz. Karaağaç 2008: 921; ancak Karaağaç'ın eserinde Fransızca, Portekizce ve İspanyolca biçimler yoktur.

1880 baskısında “A waistcoat, the feather “ (875); 1890 baskısında “1. A wing-feather, pinion of a bird’s wing 2. A feather of an arrow 3. A vest, waistcoat *dilme yelek* “a seamless vest with an opening for the head to pass through” olarak kayıtlıdır (2208). Bu tanımlardan, Sir James Redhouse’un “kuşun kanat tüyü” ile “kolsuz giysi” anlamları arasında köken bağı kurduğu anlaşılmaktadır. Redhouse Sözlüğü’ndeki anlamlar, *yelek* sözcüğünün benzetme ilişkisiyle “kuş kanadının tüyü” > “kolsuz üst giysisi” şeklinde bir anlam gelişmesi süreci yaşadığını akla getirir; ancak bunu destekleyecek filolojik verilere ulaşmak kadar, *rüzgarlık*, *yağmurluk* gibi sözcükler kanıt gösterilerek “giyim türü” *yelekin*, *yel* “rüzgar” ile ilişkisini kurmak da (*yellik* < *yelik* < *yelek*) zordur. Ahmet Vefik Paşa ise, Redhouse’un aksine “kanat tüyü” *yelek* ile “giysi türü” *yelek* için ayrı maddeler açarak bunları birbirinden ayırmıştır. Bu iki *yelek*’in Türk dillerindeki görünüşüne baktığımızda “kanat tüyü”nün Oğuz grubu *isogloss*unda yer aldığını görmekteyiz:

2.2.1. yelek “kanat tüyü”: Ttü. *yelek*, Az., Krm. *lelek*, Tkm. *yelek*, Halaç. *yalāk*.

Azerice ve Kırım Tat.da gerileyici benzeşmeyle *lelek* biçimi aldığı anlaşılan sözcüğün kök biçim olmadığı, benzetme ve küçültme +*Ak* ekiyle⁴ türetildiği düşünülebilir⁵. Bu durumda kök biçimi *yel* veya *yele* olarak tasarlama imkanı vardır. DLT’de *yél* sözcüğü⁶, “at yelesi” anlamıyla *yalıg* maddesinde tanımlanmıştır. Kaşgarlı Mahmut, “at yelesi”ne *yalıg* dışında *yal* da denildiğini, ama doğru biçimin *yél* olduğunu söyler (III: 13). DLT’de “at yelesi” ve “yelenin uzadığı vücut uzvu” anlamıyla *yal* maddesi kayıtlıdır (III: 160). Bu bilgiler, *yelek* “kuş kanadının tüyü” sözcüğüne dair önemli ipuçları verir: *yelek* sözcüğünün kök biçimi *yel*, “at yelesi” anlamı *yal* sözcüğünün ön ünlüleşmesi (*fronting*) sonucunda *yel* biçimini kazanmış olmalıdır⁷. Modern Türk dillerindeki “at yelesi” anlamı sözcüklerin hepsi Eski Türkçe *yal* biçimine gider: Az., Krm., Tat., Bşk., Nog., Kum., Uyg. *yal*, Tkm. *yâl*; Halaç. *yâl*; Özb. *jâl*; Kırg., Krç.Blk. *cal*; Kzk., Kklp. *jal*; Tuv., Şor. *çal*; Alt. *cat*; Tel. *ial*; Yak. *sâl* (Räsänen 1969: 181). Buna karşılık aynı anlamı (“at yelesi”) Ttü. *yele*, Tof., Tuv. *çel*, Hakasça *çilen*, Yak. *siel*, ve

⁴ +*Ak* eki için bkz Erdal 1991:40-44; Korkmaz 2003: 35.

⁵ Fonetik yapılarından dolayı *telek* ve *çelek* sonraki biçimler olduğundan burada tartışılmayacaktır. *Telek* şeklinde *tel* sözcüğünün analogisi olabilir. Tietze *çelek* maddesinde, “kuş kanadının büyük tüyü, yelek, telek, belki yelek kelimesinin kognatlarından” tanımını yapar (2002: 492). Meninski, *çelenk* açıklamasında “şehper, bâl, büyük kanat, tüy” tanımını yaparak “*çelenk çelek*’in bir parçası”dır kaydını düşer (I: 1641). Krş. TTü. ağızları *çelenk* “uzun kuş tüyü”.

⁶ Besim Atalay çevirisinde, Arap harfli (ط) sözcük *yél* yerine yanlışlıkla *yıl* okunmuştur (krş. ED: 924b).

⁷ Ön ünlüleşme örnekleri için bkz. Erdal 2004: 12, 51-52, 54-57, 95, 207.

Çuv. *şilhe* biçimleri ise *ara biçim yel*'e gider⁸. *Yal* sözcüğündeki /y/ kaynaklı ön ünlüleşmeye (*yal*>*yel*), “at yelesi” > “kuş kanadı” şeklinde bir semantik değişme eşlik etmesi yüksek bir olasılıktır⁹. “Kuş kanadının tüyü” anlamlı *yelek*, Oğuz grubu Türk dillerine özgüken, “giysi türü” karşılığındaki *yelekte* belirgin bir sınır bulunmamaktadır:

2.2.3. yelek “giysi türü”: Ttü. *yelek*, Az. *yelek*, Tkm. *yelek*; Krm. *yelek* “kolsuz kısa giysi”, KKlp. *jelek*, Kaz. *jelek* “genç gelinlerin başına bağlanan örtü”, Krg. *celek* “hafif, erkek üst giyimi (elişi kumaştan astarlı dikilir)”; Özb. *celak* “kadınların başlarına örttüleri örtü”¹⁰.

“kuş kanadının tüyü” olan *yelekin* ses ve anlam ilişkisi nedeniyle Etü. *yal* “yele” < *yal/yel* < Çağ. *yelge* “yele” (krş. Çuv. *şilhe*, SUyg. *celi*) sözcüklerinin bir türevi olabileceğini yukarıda belirtmiştik; ancak giysi türü olan *yelekin* tarihsel metinlerde yer almaması, kökeni konusunda büyük zorluklara neden olmaktadır. J. Thury'e göre Çağatay sözlüklerinin en eskilerinden olan *Abuşka Lügati*'nde, saptayabildiğimiz kadarıyla en erken kaydına rastlarız: *Könleking berk- gül ü üstide gül-renk yilek/Gül kibi cismiñ üze eyle ki gülğün könlek* (Ali Şir Nevayi, *Bedayüü'l-Vasat* → Atalay 1970: 408). Çağatayca ve modern Türk dillerindeki verilerin hiçbirinde *yellik* (<*yelik*) biçiminin bulunmaması, sözcüğün *yel* “rüzgar” ile ilişkilendirilmesine engel oluşturmaktadır. Buna karşılık Tat. *cilen* “içine pamuk konulmadan dikilen ince ulusal üst giyimi”, Bşk. *yelen* “kadınların giydiği uzun üst giyimi”, Nog. *yelen*, KKlp., Kzk. *jelen* “geniş ve ince çapan” (krş. Hak. *çelin* “yele”, Ttü. ağızları *yelin/yilin* “at yelesi”) sözcükleri

⁸ “yele” ve “yelenin çıktığı yer” anlamlı sözcüklerin Ana Altaycada iki ayrı sözcük olduğunu Tuvaca biçimleri (*çal* “yelenin çıktığı yer”, *çel* “yele”) kanıt göstererek savunan Mehmet Ölmez'in görüşü eleştiriye açıktır (1991: 173-174). Tuvaca biçimler, temel anlamı Eski Türkçe *yal* sözcüğünden gelişmiş, biçim ve anlam dallanmasına uğramış öğelerdir. Kelimedeki anlam ilişkisi (yele → yelenin çıktığı yer) açıktır. Türk dilinde bu tür biçim ve anlam değişmelerinin örnekleri bulunmaktadır: Etü. *ön* “ön; doğu” > Çuv. *om* “ön”, *um* “göğüs” vb. (İkinci biçim, *ön* bilgisinden dolayı “göğüs” anlamı kazanmıştır.)

⁹ “YeLe” ve “yelenin uzadığı vücut bölgesi” anlamlı bu sözcüğün yelesi olmayan hayvanlarda, özellikle kuşlarda “kanatların uzadığı yer” ve “kanat tüyü” anlamı kazanmış olması semantik açıdan mümkündür. Zaten *yalıg* sözcüğünün DLT'deki anlamlarından biri de “ibik”tir: *takuk yalıgı* “horoz ibiği” (III: 13). Altay dilleri teorisyenleri tarafından “yele” ve “yelenin çıktığı yer, ense” anlamlı sözcüklerin etimolojik bağı kurulmuştur: Kzk. *jelke* “yelenin uzadığı bölge, ense”, Tar. *yelke* “yelenin uzadığı bölge, ense”, Tuv. *çal* “yelenin uzadığı bölge, ense”, Yak. *sāl* “ense altındaki yağ tabakası”; Moğ. *del* “yele, kalın ve sert kıllar; bir dağ sırasının sivrilmiş zirvesi, kayalık zirve”, *dalu* “kürek kemiği; falcılıkta kullanılan koyunun kürek kemiği”, Kalmukçada *daly* “yelenin uzadığı bölge, ense” vd. (Räsänen 1969: 181, Poppe 1960: 22, 75; Tenişev 1997: 147).

¹⁰ Tkm. *yelbegey* “kola geçirilmeden omza atılan veya başa sarılan”; Tat. *cilbegey* “dügmeden giyilen hafif üst giyimi”; Bşk. *yelbegey* “palto vb.yi omza atarak giyme tarzı”; Krg. *celbegey*, *celegey* “yakası açık olarak, sırta atılmış olarak (palto hakkında)”; KKlp. *jelbegey*, Kzk. *jelbegey*, *jelegey* “sırt giyimini kolunu giymeden dügmelerini iliklemeden omza atma tarzı; yağmurdan korunmak için sarılan kolsuz üst giyimi”. Bu öğelerin *yelpi*- “esmek, savurmak” köküyle ilgisi olup *yelek* sözcüğü ile doğrudan ilişkileri yoktur (ED: 920a).

düşündürücüdür. Nitekim Ramstedt Tü. *yelek* ve Moğ. *degeley* “kısa kürklü giysi” sözcüklerini birbirine bağlarken, Tat. *cilen* ve Osmanlıca *yelekin* de ayrı biçimler olamayacağını vurgular (1935: 85, 90). Räsänen, ihtiyat kaydıyla Ramstedt’in fikrini paylaşır (1969: 196). Poppe ise Moğ. biçimleri vermekle yetinir ve sözcüğü Türkçe biçime bağlamaz (1960: 61). Tüm bu değerlendirmeler Sevortyan 1989’da özetlenir (178-179). Yegorov, Çuv. *şëlék* “hanların taktığı başlık” ile *yelek* “giysi türü”nü birleştirir (1964: 210). Bu türden başlıklarda kuş sorguçlarının kullanıldığını hatırlamakta yarar var.

Sonuç

1. “Kuşun kanat tüyü, sorguç” gibi anlamlar taşıyan *yelek*, “yele” anlamlı biçimlerden (*yal/yalıg* < *yele*) benzetme ve küçültme işlevli +*Ak* ekiyle genişleyerek türemiş olmalıdır.

1. Çeşitli giysi türleri olan Tat. *cilen*, Bşk. *yelen*, Nog. *yelen*, KKlp., Kzk. *jelen* vd. biçimlerin anlamları, Hakasça ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *çelin*, *yelin/yilin*’in “yele” çağrışımından doğan öğretilme ile ortaya çıkmıştır: “Atın sırt bölgesine kadar uzanan kıllar” > “insanın sırt bölgesini soğuktan koruyan giyim” (krş. Kzk. *kökirekşe* “sırt giyimlerinin içine giyilen kolsuz giysi, yelek < *kökrek* “göğüs”+*şA*).

2. Aynı biçimler (Tat. *cilen*, Bşk. *yelen*, Nog. *yelen*, KKlp., Kzk. *jelen* vd.), Eski Türkçe *könlek* ve *etek* sözcüklerinden ve “kuş kanadının tüyü” anlamlı *yelek* sözcüğünden örneksime (*analogy*) ile *yelek* biçimini kazanmış olmalıdır.

3. Örneksime ile *yelek* biçimini alan sözcük, eş zamanlı olarak Çağatay ve Osmanlı dönemlerinde Türkçede yaygınlaşmaya başlamıştır.

4. Osmanlı İmparatorluğu döneminde *cepken* (~Türk lehç. *çapan* < *çapkan*) adı verilen giysinin kolsuz biçimi olan *yelek*, Batı dillerine çeşitli biçimlerle geçmiştir. Bunlardan Fransızca olan *jile* geri dönen alıntılama (*reborrowing*) yoluyla Türkçeye tekrar girmiştir.

KAYNAKLAR

Abuşka Lugati (Haz. Besim Atalay), Ankara 1970: TDK Yayınları.

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehce-i Osmânî*, (Hzl. Recep Toparlı) Ankara 2002: TDK Yayınları.

ARAT, R. R. (1979), *Yusuf Has Hâcib. Kutadgu Bilig. I. Metin*, Ankara: TTK Yayınları.

ARAT, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig. III. İndeks* (İndeksi Neşre Hazırlayanlar: K. ERASLAN-O. F. SERTKAYA-N. YÜCE), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Azerbaycan tilinin izahlı lügeti, 4 t., Bakı-Elm 1987.

Başkurt Têlênêñ Hüzlêgê (1993), (Red. Ağışev, İ.M.-Bişiyev, E.F.-Zeynullina, G.D vd.), Meskev.

BULUÇ, S. (1971), “Şamanizm”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1971, 310-335.

CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

DANKOFF, R. (1975), “Kāşgarî on the Beliefs and Superstitions of the Turks”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 95, No. 1, (Jan. - Mar., 1975), 68-80.

Derleme Sözlüğü, X. cilt, TDK Yay., Ankara 1978.

Divanü Lûgat-it-Türk I-IV (1998-1999), (Çeviren: B. ATALAY), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOBRODOMOV, İ. G. (1970), “K istorii kul'turnih terminov tyurkskogo proishojdeniya”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, No. 3, 67-70.

DOERFER, G. (1963-1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

ERDAL, M. (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz.

ERDAL, M. (2004), *A Grammar Of Old Turkic*, Leiden: Brill Academic Publishers.

GÖKBEL, A. (1998), *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

GATENBY, E.V. (1954), “Material for a Study of Turkish Words in English”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 3-4, (Eylül-Aralık 1954), Ankara 85-144.

- HARVEY, G.-WALLIS, Robert J. (2007), *Historical Dictionary of Shamanism*, Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements, No. 77, The Scarecrow Press: Maryland, Toronto, Plymouth.
- İBRAHİM CUDİ EFENDİ, *Lügat-ı Cudi* (Haz. İ. PARLATIR, B. TEZCAN AKSU, N. TUFAR), Ankara 2006: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2002), “Türkçe Çoban Dili mi Çiftçi Dili mi?": *Dil, Tarih ve İnsan*, Ankara, 149-192.
- Kazak tiliniñ tüsindirme sözdüğü*, 10 t., Almatı 1974-1986.
- KEMİK, F. (2008), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Halk Etimolojisi Örnekleri Üzerine”, *Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu 3-5 Nisan 2008*, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi. (url: http://www.academia.edu/226011/Evliya_Celebi_Seyahatnamesindeki_Halk_Etimolojisi_Ornekleri_Uzerine)
- Kırgız tilinin tüşündürmө sözdüğü* (red. E. Abduldayev-D. İsayev), Frunze 1969.
- KORKMAZ, Z. (1995), “Halk Etimolojisi ve Folklor”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları: Ankara, 274-281.
- LITTRÉ, É. M. P. (1960), *Dictionnaire De La Langue Française*, Tome 4, Gallimard Hachette.
- LYVET, C. (2010), “**Les épisodes de course et de captivité barbaresques dans le roman** espagnol du premier tiers du XVIIe siècle : un tableau synoptique”, *La guerre de course en récits (XVIe-XVIIes). Terrains, corpus, séries*, (url: <http://www.oroc-crlc.paris-sorbonne.fr/index.php/visiteur/Projet-CORSO/Ressources/La-guerre-de-course-en-recits>).
- MENİNSKİ F. M., (2000), *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae Lexicon*, 6 C., (Yay. S. STACHOWSKİ-M. ÖLMEZ), İstanbul: Simurg.
- MUALLİM NACİ, *Lugat-i Naci*, (Haz. A. KARTAL), Ankara 2009: TDK Yayınları.
- NOVAKOVSKY, S. (1924), “Arctic or Siberian Hysteria as a Reflex of the Geographic Environment”, *Ecology*, Vol. 5, No. 2, Apr., 1924, 113-127.
- ÖLMEZ, M. (1991), “Ana Altayca Sözbası *d-”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 167-190.
- Özbek tilinig izahli lugati*, II tom (red. Z.M. MARUFOV), Moskva 1981.
- POPPE, N. (1960), *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil 1, Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden: Harrasowitz
- RAMSTEDT, G.J. (1935), *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.

- RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der türksprachen*, Helsinki.
- REDHOUSE, Sir J. (1880), *Redhouse's Turkish Dictionary, English and Turkish and Turkish and English*, London.
- REDHOUSE, Sir J. (1890), *Turkish and English Lexicon. New Edition*, Constantinople.
- ROBERT, P. (1971), [*Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*](#), Tome 3, Paris.
- RÓNA-TAS, A. -BERTA, Á. (2011), *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- SEVORTYAN, E. V. red. (1989), *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovi na bukvi "C", "J" "Y"*, Moskva: "Nauka".
- STACHOWSKI, M. (2011), *Etimoloji*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamus-ı Turki*, (Haz. P. YAVUZARSLAN), Ankara 2010: TDK Yayınları.
- ŞEYHÜLİSLAM MEHMED ESAD EFENDİ, [*Lehçetü'l-Lügat*](#) (Haz. Ahmet KIRKKILIÇ), Ankara 1999: TDK Yayınları.
- TENİŞEV, E. R. (1997), *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-Leksika*, Moskva-Nauka.
- The Oxford English Dictionary*, Volume V, H-K, Oxford 1933: Clarendon Press.
- THÉVENOT, J. de (1664), *Relation d'un voyage fait au Levant*, Paris (url: http://books.google.com.tr/books/about/Relation_d_un_voyage_fait_au_Levant.html?id=HSqefSc9V9QC&redir_esc=y).
- TIETZE, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- YEGOROV, V. G. (1964), *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*, Çeboksarı. <http://www.cnrtl.fr/definition/gilet>.